

דביר שוורץ

"היה אדם ואז ייטב לך"

יצירות הספרות הגדולות שנכתבו בעקבות מגפות נעות בין צידוק הדין לבין השלמה עם חוסר הצדק בעולם. מוצא אחר, של תקווה ופנייה לעתיד, מציעים זיכרונות יהודיים מליטא. מחשבות על האדם והמגפה

א.

נערמים זה על גבי זה, ואנשים מתים למחצה היו מתגוללים בראש חוצות ואצל כל באר מפני שקיקותם למים. (תולדות מלחמת פילופוניס, ספר שני, סעיפים מז-נב).

הדי המגפה מצאו את דרכם גם לספרות שנכתבה באותה תקופה באתונה. הסיפור המפורסם על אדיפוס המלך, הטרגדיה הקלאסית מאת סופוקלס שנכתבה שנתיים לאחר פרוץ הדבר, מתחיל גם הוא במגפה שמכה לפתע פתאום את העיר תבאי (אשר בה מתרחשת העלילה): "עִירָנוּ מְטֻלְטֶלֶת / בְּסַעֲרָה וְאֵין בָּהּ כּוֹחַ עוֹד לְזִקְףָ / אֶת קְדָקְדָה מֵעַל לְמִשְׁבְּרֵי הַמָּוֶת. / יְבוֹל הָאֲדָמָה נִשְׁדָּף, הָעֵדְרִים / גּוֹעִים בְּאָחוּ, / הַנְּשִׁים יוֹלְדוֹת וְלְדוֹת / מֵתִים. ... הַמָּצָא לָנוּ מְרַפָּא!", זועקים תושבי העיר אל המלך, והוא מצידו שולח את גיסו קראון אל מקדש אפולו כדי לעורר רחמי שמיים על העיר ולהבין כיצד ניתן להציל את אנשיה.

תשובת האל לא איחרה לבוא: כדי למגר את המגפה יש לסלק "טְמָאָה שְׁנִשְׁתַּרְשָׁה בְּאַרְץ", שמקורה בעובדה שרוצחי ליוס, מלך העיר הקודם, עוד לא באו על עונשם. מכאן העלילה רק הולכת ומסתבכת, שהלא הרוצח הוא אדיפוס עצמו ואפילו הוא עוד לא מודע לכך. אך כבר מתיאור הדינמיקה הזו בין העם, המלך והאל עולה בכירור תמונת העולם הקדומה: מגפה, ככל אסון, אינה

בקִיץ של שנת 430 לפני הספירה השתוללה באתונה מגפת דָּבֶר. נראה שאין זמן טוב למחלה המונית, אבל בשביל האתונאים העיתוי היה אומלל במיוחד: זה עתה התחילה השנה השנייה של המלחמה הפלופנוסית שהתחוללה ביניהם לבין ספרטה, והמגפה – שהתפרצה באתיופיה ועגנה בנמל פיראוס עם אונייה שהגיעה ממצרים – פגעה אנושות ביכולותיה הצבאיות של אתונה: העיר איבדה כשליש מאוכלוסייתה ומחיליה, מתוך אלף פרשיה מתו שלוש מאות, ופריקלס, המנהיג הנערץ, חלה ושני בניו מתו. תוקידידס, ההיסטוריון שתואר את קורות המלחמה ולקה אף הוא במגפה, הותיר מימי האימה זיכרון לדורות:

יד הרופאים קצרה מלהושיע, שכן טיפלו בראשונה במחלה בלי שידעו מה טיבה, ובהם בייחוד עשתה המגפה שמות, ככל שביקרו יותר אצל החולים; ולשווא הייתה אף כל תחבולת אנוש אחרת כנגדה. כל התחנונים בבתי המקדש וכל הפניות לאורים וסגולות אחרות שהשתמשו בהן היו ללא הועיל, ובסוף משכו ידיהם מהן, כי גברה עליהם יד הרעה. ... טיבה המיוחד של המחלה היה למעלה מכל תיאור והיא תקפה כל אדם בעו, העולה על כוח סבלו של הטבע האנושי. ... פגרי הנפטרים היו

עלולה להתרחש קטסטרופה. אנחנו יודעים, עקרונית, שבכל יום עלולה לפרוץ מלחמה. אנחנו מניחים, כעובדה אפשרית, שפני הים אפשר ויציפו את ערי החוף. אנחנו יודעים את כל זה, אבל לא מוכנים לזה ולא באמת מאמינים שמשוהו מזה אכן יתרחש. בטח לא מגפה. אנשים מסתובבים ברחובות מתחת לחלון ביתי ומאחורי המסכות מרוחה על פניהם הבעה מזועזעת ומשועשעת בו - זמנית, שאומרת: "לא, זה לא אמיתי". אבל "זה", כלומר המגפה, אמיתית מאוד, אולי אמיתית יותר מהסדר שהתעטפנו בו לפני.

"וְעַכְשָׁיו שָׁלַג בַּחוּץ שָׁלַג לְבָן הוּא אֹמֵר מְשֵׁהוּ אֲמִירָה בְּלֹא שׁוֹם צָבַע / מָה הוּא אֹמֵר", תהה פנחס שדה בשיר שכתב בערב ימיו. ועכשיו מגפה בחוץ והיא אומרת משהו, אמירה בלא שום צבע. מה היא אומרת?

ב.

כשהתחילו להגיע הידיעות הראשונות על המחלה המסתורית שהתפרצה בסין, שלפתי מהספרייה את 'הדבר' של אלבר קאמי. בניגוד למחזהו של סופוקלס הספר הזה לא נכתב אחרי מגפה אמיתית, אלא תוך כדי מלחמת העולם השנייה שבה קאמי, שהצטרף לרזיסטאס הצרפתי, נחרד לראות איך החיידק הנאצי מתפשט אקספוננציאלית ומפיל עוד ועוד חללים בכל העולם. אם יש ספר להעביר איתו את הזמן בצפייה להוראה להיכנס לבידוד - זה הספר.

עלילת 'הדבר' מתרחשת בעיר אוראן, בירת מחוז צרפתי באלג'יריה. בעיר החוף הזאת אין שום דבר מיוחד, "עיר רגילה", כותב קאמי, שתושביה לא ידעו מעולם איסדר מהו. "העיר הזאת, שאין בה לא ציוריות

אירוע אקראי וחסר סיבה אלא היא תוצאה של חוקיות ברורה של שכר ועונש. אפשר לשאול את האל למה באה הרעה הזו דווקא כאן ודווקא עכשיו - וגם לקבל תשובה. כך הדבר גם בשורות הראשונות של היצירה החשובה ביותר בתרבות היוונית, האיליאדה להומרוס, הנפתחת אף היא ב"מַגְפָּה רְעָה" שמנחית אפולו על צבא היוונים בעקבות חטאו של המלך אגממנון; וכך הדבר גם בכל המגפות המתוארות במקרא, ממכת הַדָּבָר בה לקו המצרים ועד מגפת הַדָּבָר שהפילה בישראל שבעים אלף איש בעקבות חטא המפקד בימי דוד המלך.

בעולם העתיק האפידמיולוגיה היא עניין של תיאולוגיה. לכן תמיד ניתן להבין מדוע באה המגפה וכתוצאה מכך גם ניתן להבין איך לסלק אותה. ההבנה הזאת אולי לא מרפאת את החולים ולא מחייה את המתים אבל היא תוחמת את המגפה בתוך גבולות ההבנה והציפייה האנושית. היא חלק מהסדר, חלק מההיגיון, היא הצד האפל של החיים - אבל בכל זאת: חלק מהחיים.

הנחמה הזאת נשמטה מידי של האדם המודרני, העומד מול ההתרחשויות בפה פעור מתימהו. במובן העמוק ביותר - פשוט לא בסדר שזה קורה. זה לא אמור לקרות. זה לא מתקבל על הדעת, במובן הכי מילולי של הביטוי. הקורונה כתמצית האבסורד: אדם אוכל עטלף בשוק סיני והעולם עוצר מלכת. על מה ולמה? אין תשובה וגם אין את מי לשאול. היציבות מתנדפת יותר מהר מהווירוס עצמו, ומתחת למעטה הדק של רציפות בזמן ובמרחב נחשפת שבריריות המטלטלת את תחושת הביטחון הבסיסית ביותר. נכון, בקרקעית מוחו של כל אדם מונחת הידיעה שבכל רגע

הפוכות ושני הלכי נפש שונים בנוגע למקומו של האדם בעולם ולמשא שמוטל עליו כיצור נברא. לכל אחד מהם, לכומר ולרופא, יש תשובה משלו לשאלה מה אומרת המגפה.

ג.

את האב פנלו אנו פוגשים במקומו הטבעי, מעל דוכן הנאומים שבכנסייה. הוא נושא את משאו לקהילתו בסופו של שבוע תפילות בציבור שארגנו ראשי הכנסייה, ואשר אליו התאספו גם התושבים שבימי שגרה בילו את ימי ראשון ברביצה על החוף. "אחיי, צרה גדולה באה אליכם, ואתם ראויים לה, אחיי", הטיח בהם הכומר בפתיחת הדברים. אך למרות הדרמטיות שבטון דיבורו, מבחינת האב פנלו שום דבר יוצא דופן לא אירע: כשם שהדָּבָר במצרים הגיע כעונש על כך שפרעה ועמו לא שמעו בקולו של האל, כך גם כאן: "אלוהים, שְׁעַת רבה כל כך נטה חסד אל תושבי העיר זאת, פקעה סבלנותו, נכזבה תקוותו האין סופית והוא פנה לנו עורף כעת. ואנו, שניטל מאיתנו אורו של אלוהים, נהיה שרויים מעתה ועוד ימים רבים במחשכי הַדְּבָר!". וכך הוא ממשיך וממשיך, עד שבסופו של דבר הוא קורא לצאן מרעיתו לשוב בתשובה שלמה, מנחם את הקהל במילים רכות וכולם מתפזרים לבתיהם.

מפתה להקשיב לאב פנלו. זה הפיתוי של המשמעות, של המובנות, של הקוהרנטיות. הכול בסדר, אומר הכומר; חטאתם – והנה בא עליכם העונש, כמו תמיד. כמו שראוי. בתנועת יד קלה הוא מיישר את תמונת המציאות שלו ושל תושבי העיר, כמו אדם שחוזר לביתו וראה שאחת התמונות על הקיר זוה קמעה; יישור קטן, כמעט בלתי מורגש, ושוב אפשר לראות את התמונה בבירור,

ולא צמחייה ולא נשמה, סופה שהיא משרה תחושת מנוחה, בקיצור, נרדמים בה". אוראן היא הייצוג הספרותי המושלם לתחושת הוודאות האורבנית כי מה שהיה הוא שיהיה, ואם אתמול היה בסך הכול טוב – כנראה יהיה גם מחר. שום סיבה לא הייתה לחשוב ש"המאורעות התמוהים שהכרוניקה הזאת עומדת לספרם" יקרו דווקא בה. אבל כך היה: פריעת הסדרים, שהיא המגפה עצמה, הופיעה משום מקום דווקא במקום המסודר ביותר.

ההידרדרות באוראן הייתה הדרגתית: בהתחלה נצפו פה ושם חולדות מתות, אך הקצב והכמות הלכו וגברו עד שביום אחד נאספו ברחבי העיר קרוב לשמונת אלפים פגרי חולדות. "שערו בנפשכם את גודל התדהמה של עירנו הקטנה. עד אז הייתה שלוה כל כך", מעיד מספר הסיפור, "והנה, בתוך ימים אחדים, הסדרים משתבשים בה, בדומה לאדם בריא שדמו הסמיך מתגעש פתאום!". לאחר מכן עוברת המחלה לבני אדם ומתועד מקרה מוות ראשון. מרגע זה ואילך עוברת העיר תהליך מואץ של התגוננות, ותמיד נמצאת צעד אחד אחרי המאורעות עצמם: מהשלב הראשונים שבהם היסס המושל להכריז על המגפה באופן רשמי כדי להימנע מנקיטת צעדים קשוחים, ועד ההבנה שאין ברירה ומהשלטון המרכזי הגיעה הפקודה: "הכריזו על מגפת דְּבָר. סגרו את העיר".

המעניין בספר של קאמי, מעבר לתיאור השתלשלות העניינים הריאליסטית למדי, הוא תגובת הדמויות למצב החדש שהתרגש על אוראן. בשני הקטבים עומדים שניים: הרופא רייה והכומר פנלו. דרך דבריהם ופעולותיהם של נציגי הרפואה ונציגי הדת לנוכח הַדְּבָר, משתקפות שתי פרדיגמות

להראות את מעלותיו של הסבל, יטפל בו".

הטיפול – זהו כל עולמו של רייה. הוא הולך יחד עם כל תושבי אוראן בדרכים שסמרו מאימה ומדם, אך לא מחפש ולא מוצא צידוק לסבל. כל רצונו הוא להפחיתו ככל יכולתו. רייה אינו מוכן להשלים עם "הבריאה כמו שהיא", מוכת חולי וחיידלון, ויוצא נגדה למאבק; "לפי שעה יש חולים וצריך לרפא אותם", הוא ממשיך ואומר. "אחר כך הם יחשבו, וגם אני אחשוב. אבל הדבר הדחוף מכל הוא לרפא אותם. אני מגן עליהם כמיטב יכולתי, זה הכול". כפי שציין הרב שג"ר באחת מדרשותיו לחג הסוכות, הרופא רייה הוא מורד: הוא מורד בשלטון הסבל ובעריצות המוות, שבעולמו נטול האלוהים הם פשע שפושעת ההוויה נגד האנושות על לא עוול בכפה. אך המרד של רייה הוא מרד שפוף; לא תואר לו ולא הדר, לא שלטי גיבורים מלווים אותו בביקוריו אצל החולים ולא תרועות חצוצרות נשמעת בכניסתו ובצאתו. "אם כך", מסיים טארו את שיחתם של השניים, "אני מתאר לי מה משמעות הדבר הזה לגביך". "כן", משיב לו רייה מתוך החשכה: "תבוסה שאין לה סוף".

וכך ממשיך רייה לכל אורך חודשי המגפה הארוכים. הוא עמל יומם ולילה כדי לרפא ועושה הכול כדי לא לקבל את דין המגפה – אבל בלי להרים את עיניו אל השמיים בתהייה אפילו פעם אחת. "אי אפשר גם לרפא וגם לדעת בעת ובעונה אחת", הוא מטיח בשיחה עם דמות נוספת. "כיוון שכך, נרפא, נרפא מהר ככל האפשר. זה מה שהכי דחוף". ובשיחה אחרת הוא מוסיף: "גאולת האדם היא מילה גדולה מדי בשבילי. אני לא מרחיק לכת כל כך. מה שמעניין אותי היא בריאותו. קודם כול בריאותו".

בדיוק כמו פעם. לאב פנלו יש תשובה מוכנה לכל תרחיש, ודבר אינו יכול לפרום את האחיזה שלו במציאות. קאמי צייר את הדמות הזאת, הבלתי-מתערערת, כאדם דתי – ובכך חטא בקלישאתיות קלה, כי הנטייה הזו לחלוטין לא ייחודית למאמינים: אפשר למצוא אותה בכמויות גדושות אצל אנשים נאורים וחשוכים, עתיקים ומודרנים, זקנים וצעירים, אדוקים וחופשים. כך שמענו שהיו מי שהסבירו שנגיף הקורונה בא לעולם כדי לצמצם את פליטת הפחמן הדורח-מצני לאטמוספירה.

רייה לא נמנה עם עדת המאמינים של פנלו; הוא הרופא הראשון שהבחין בתסמיני המגפה, הראשון שלחץ על השלטונות לנקוט צעדים מחמירים, והראשון שלקח על עצמו את הטיפול האינטנסיבי בעשרות החולים, שהפכו במהירות למאות ולא לפים. הוא שם נפשו בכפו ערב ערב, בהולכו לטפל בחולים בביתם, מודד את חומם, מבקע את פצעייהם המדממים – ופעמים רבות הוא זה המסתכל להם בעיניים ומורה להם על בידוד והסגר שידוע היה לו, וגם להם, שאין מהם דרך חזרה.

באופן מובהק, לכל אורך הספר רייה אינו עסוק בשאלת המשמעות של המגפה. "מה דעתך על הדרשה של פנלו, דוקטור?", שואל אותו טארו, זר שנקלע לעיר ומתעד בפנקסו את הנעשה בה. רייה מודה שהוא לא התרשם. הוא חווה את הדבר באופן אחר: "פנלו הוא איש ספר", הוא משיב לטארו. "הוא לא ראה די אנשים בשעת מיתתם ולכן הוא מדבר בשמה של אמת. אבל האחרון בכמרים הכפריים, שעורך את הטקסים לאנשי הקהילה שלו ושמע באוזניו את נשימתו של גוסס, סבור כמוני. לפני שיבקש

התגובות של רייה הן אינסטינקטיביות, לא נגזרות של פילוסופיה מקיפה; הוא ממוקד ברגע הזה, במורסה המוגלתית שמולו ובחרחורי החולה ששוכב עכשיו לפניו. הוא לא חושב על היום שאחרי הדָּבָר, כי מבחינתו עצם החשיבה הזו היא כניעה לאוטופיה האסקפיסטית של איש הספר. הדָּבָר הוא מצב נתון לדידו של רייה, כי אם לא היה דָּבָר היה סארס ואם לא סארס אז מלחמה ואם לא מלחמה אז משבר כלכלי ואם לא משבר כלכלי אז חוסר-צדק מסוג אחר – ואלו תמיד ינצחו. השאלה שמטרידה אותו היא כמה נקודות נוכל לצבור במאבק נגד הסבל, והאם באחד הסיבובים נותר ונרים ידיים. רייה לא מוכן להרים ידיים, זו האמת הפנימית שהוא נושא על שכמו ובשמו הוא זוחל ישר מול האש כאלפלט האלתרמני, מבלי דעת מדוע וכיצד ובשל מה זה ואיך.

רגע השיא של הרומאן מתרחש בעימות החזיתי בין פנלו ורייה. הדבר מתרחש לאחר שלבית החולים המאולתר שהקים הרופא מגיע ילד צעיר, ומצבו אנוש. לחבורת המטפלים והמתנדבים לא נותר לעשות מאום חוץ מלשבת לצידי ולהחזיק את ידיו הקטנות, עד שבסימו של ליל ייסורים הוא נופח את נשמתו. ברגע הזה מיתר פוקע הן בלב הרופא, הן בלב הכומר: "שמע, הילד הזה, לפחות, היה נקי מחטא, אתה יודע את זה יפה-יפה!", צועק רייה על פנלו, שעונה לו: "אני מבין... זה מקומם, כי זה למעלה משיעור מידתנו. אבל אולי אנחנו חייבים לאהוב את מה שאנחנו לא יכולים להבין". אבל מילים אלו ודאי לא תרפאנה את ליבו השבור של רייה; רחוק מכך: "לא, אבי", הוא אמר. "לא כך אני רואה את האהבה. ועד יומי האחרון אסרב לאהוב את הבריאה הזו שילדים מעונים בה".

קאמי לא ניסה לשרטט נתיב שיקרב בין הכומר והרופא. אין בספרו סינתזה של העמדות המנוגדות, ויש משהו טרגי בכך שמנקודה זו ואילך כל אחד מהם מקצין בדרכו הוא: פנלו נושא דרשה נוספת בפני תושבי אוראן ובה הוא חוזר על אמונתו שלסבל – כל סבל, גם למות ילד טהור – יש סיבה, גם אם היא נשגבה מבינתנו. לאחד מתלמידיו הוא מגלה שהוא כותב ספר שתכליתו להראות כי "כומר שדורש בעצתו של רופא – זו סתירה". נאמן לדרכו הזו, פנלו לא מוכן להתפנות לבית החולים או להיעזר ברופאים כשמתגלים בו סימני מחלה, והוא מת מבלי שאפילו אובחן בוודאות אם לקה בדָּבָר או במחלה אחרת. רייה, מצידו, המשיך במאבקו הסיזיפי עד שהמגפה שככה כמו מאליה, אך נאמן לדרכו שלו – הוא ידע שזוהי רק הפוגה בין סיבובי הקרבות, לא ניצחון. הוא חש שעשה מה שהיה צריך לעשות אך לא הרשה לעצמו לחגוג: "שעה שהקשיב לצהלות השמחה העולות מהעיר, זכר שהשמחה הזאת עודנה בסכנה. שכן הוא ידע ... שחידק הדָּבָר לא מת ולא נעלם לעולם, ... ואפשר שביום מן הימים, לאסונם של בני האדם וכדי ללמדם לקח, יעורר הדבר את חולדותיו וישלח אותן למות בעיר מאושרת".

ד.

אלבר קמאי עצמו דחה את תפיסתו של האב פנלו ואימץ את זו של ד"ר רייה. כפי שביטא גם בספריו האחרים, ובפרט בזה ששמו כשם אבן הראשה של הלך הרוח הזה, 'האדם המורד', החוויה האנושית בעולם הזה היא מבחן לחירות: האם חרף ההכרה באבסורד אופף-הכול יכול האדם להתבונן בפני חברו ולענות לו "הן", ללא סיבה וללא

היו כנדהמים, נרעשים ונפחדים מפני חרב המוות, שגזרה על ימין ועל שמאל ... היו בתים שנתרוקנו לגמרי מיושביהם", הוא מספר. רופא אמיתי או תרופות לא היו בעיירה, ובצר להם פנו היהודים לסגולות שונות ומשונות, ואז"ר אף מעיד שחופת יתומים הועמדה בבית הקברות כדי "להתנקם במלאך המוות נקמה רבה".

גם ביתו של אז"ר נפגע מהנגע. סבו, ר' ניסן, חלה בשמחת תורה ומת בבוקר אסור-חג סוכות. בשיא מחלתו של הזקן, שהיה תלמיד-חכם ומחשובי העיר, הוא בירך את בני ביתו, ולנכדו הצעיר אמר "הִיָּה אדם ואז ייטב לך". שלוש המילים האחרונות במשפט הזה הן כל מה שחסר לאלבר קאמי ולגיבוריו; אין בהן לא אמונתם האבודה של הקדמונים בדינמיקה של שכר ועונש, ולא האפולוגטיקה המעושה של האב פנלו, ולא תחושת הגורליות הקודרת של ד"ר רייה. הן משקפות להך רוה יהודי מאוד, החווה בו-זמנית את ההווה המר והעתיד הממוקת. הזקן לא התחמק מההכרה בהסתר הפנים שאופף את המציאות, ועם זאת הביע את התקווה שהיא עוד עשויה להיגאל ואת אמונתו בכוחו של האדם להביא לכך.

הקשבה להלך הרוח העולה מהמשפט הקצר של הקשיש מלאדי מלמדת שככלות הכול הכומר והרופא של קאמי לא כה רחוקים זה מזה. אמנם לראשון המצב תמיד מוצדק ולכן טוב ולשני המצב תמיד בלתי-מוצדק ולכן רע, אך יחד עם זאת לשניהם אין אלא מה שעיניהם רואות. באופק האפשרויות שלהם אין כל אפשרות לשינוי מהותי בדי-אן-איי המציאות, והם חיים בהווה המתמשך מעולם ושעתיד להימשך לנצח. לא רק הם; קאמי היטב לתאר את כל תושבי אוראן כעטופים

תכלית חיצונית למעשה עצמו. להיות רופא – בלי לרצות פתרון, בלי לבקש תשובה, בלי לחתור לתמונת ניצחון. אם על פי ז'אן ז'אק רוסו האדם נולד חופשי ובכל מקום אסור הוא באזיקים, הנה בעיני קאמי המצב הפוך: כולנו נולדים אזוקים למקרה, לאסון, לייאוש, לתקוות-השווא – אבל בכל רגע יש לנו האפשרות להשתחרר מהם ולהיעשות בני-חורין. "בְּמִדּוֹרוֹת מְלַחְמָה, בְּדִלְקָה, בְּשִׂרְפָה, / בֵּין יָמִים סוֹעְרִים שֶׁל הַדָּם, / הַנְּנִי מִבְּעֵירָה פְּנִסֵי הַקָּטָן, / לְחַפְשִׁי, לְחַפְשִׁי בְּנֵי-אָדָם", כתבה חנה סנש חודשים אחדים לפני שהחל קאמי בכתיבת 'הדבר'; הספר הזה אינו אלא עוד פנס קטן בחיפוש אחר בני האדם.

אבל בני האדם שמוצא קאמי עם פנסו, בני חורין ככל שיהיו, הם אסירי התקווה. נטולי נחמה. מבטם ממוקד אך ורק בפצע הקונקרטי שמולם ובפלסטר הקונקרטי המתאים לו. הם תמיד דרוכים, תמיד על המשמר ותמיד יודעים שכל מה שבכוחם להשיג זה רק דחייה קלה בתבוסה שאין לה סוף ושבוא תבוא. אבל האומנם רק זהו האדם?

באחד מימי העוצר, כשהלכתי בטיול מסביב לביתי במסלול שנוצר מאילוצי התקנות, תוך שאני חושב על החיים שמציע לנו קאמי, מצאתי זרוק בערמת ספרים את 'מבחר סיפורים' של זקן הסופרים, אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ'. כשחזרתי הביתה פתחתי אותו והתפלאתי לגלות שאת פרקי הזיכרונות שלו פותח אז"ר בסיפור על מגפה, שאולי יש בו השלמה לעמדה של קאמי.

אז"ר נולד וגדל בעיירה לאדי, ובשנת תרכ"ז (1867), כשהיה נער בר-מצווה, התחוללה בה מגפת כולרה נוראה. "יושבי העיירה

בתוך תחושת השלמה עם נוכחות הדָבָר: "כיון שלא היו להם עוד לא זיכרון לא תקווה, השתקעו בתוך ההווה. האמת היא שהכול נעשה להם הווה. יש לומר זאת: הדָבָר נטל מכולנו את כוח האהבה ואף את כושר הידידות. כי האהבה זקוקה למעט עתיד, ולנו לא היו עוד אלא רגעים". החיים מרגע לרגע, בלי עתיד בלי תקווה בלי חלום, הם התכונה האופיינית לכל מי שמצא את מקומו בספרו של קאמי, תהא אשר תהא תגובתו לאירועים.

ההבדל הזה בין אנשי אוראן לאנשי לאדי מגיע לשיאו באופן שבו הם נפרדו מהמתים. כל אחת מהקהילות הפקידה בידי הנוסעים אל העולם הבא חפץ סמלי אחר: קאמי מספר שבעקבות ריבוי המתים כבר לא ניתן היה למצוא להם מקום בבית הקברות העירוני, ונמצאו לכך פתרונות שונים שהאחרון שבהם היה העמסת הגופות על קרונות הרכבת ושליחתן לשריפה. תושבים בודדים אמיצים הצליחו להתחמק מעיני השומרים, לעלות על הגבעות שמעל למסילה ו"להשליך פרחים אל תוך הקרונות". בלאדי, לעומת זאת, טקס הקבורה כלל מתנת פרידה אחרת: גופתו של

ר' ניסן הורדה אלי קבר כשבאגרופה הקפוץ "פתקה-בקשה לדיין האמת - כי יסיר את ידו הקשה מעל יושבי לאדי". במילים אחרות, בעוד באוראן המתים נשלחו עם מזכרת מהעולם שהיה, מלאדי הם יצאו עם תביעה לעולם שיהיה; באוראן המוות הוא נתון, עובדה שיש לקבל אותה. בלאדי הוא נתון, עובדה שיש לכפור בה.

במילים בודדות, סבו של אז"ר הצליח למרוד במרד של קאמי. על ערש דווי טען הזקן כי הברירה היא לא בין קבלה נצחית של המצב (ככומר) לדחייה נצחית שלו (כרופא). הוא מלמד שניתן להודות שהעולם שבור, שהצדק לא מופיע בו - וגם להאמין באפשרות לתקנו. בעצם ימי המגפה מפנה הזקן את עיני נכדו אל היום שאחריה, וזוהי כבר חירות של ממש: בשביל מי שמסוגל לעבור את המגפה כבן-אדם, אומר סבו של אז"ר, המגפה אינה תבוסה שאין לה סוף. אף על פי שיתמהמה - יהיה לה סוף. ובסוף ייטב לו.